

20. Заремба О. В. Вітчизняна геополітична думка як явище політичної ідентичності українського народу у XX — на початку XXI ст. [Електронний ресурс] / О. В. Заремба, О. А. Федоренко. — К. : Золоті ворота, 2010. — 208 с. — Режим доступу: <http://smolokyp.org.ua/bulPDF/Monograph.pdf>.

Based on the views of Ukrainian statesmen and scholars of the XVIII-XX centuries might worldview and geopolitical understanding of the process of creation of the Ukrainian state.

Key words: geopolitics, geopolitical factors, the Ukrainian statescientific thought.

Отримано: 11.01.2013

УДК 327(410)

В. В. Нечитайло

ТЕТЧЕРИЗМ ЯК ВИНЯТКОВИЙ ФЕНОМЕН НА ТЛІ ПОВОЄННОГО ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ БРИТАНІЇ

У статті робиться спроба проаналізувати сутність та основні елементи тетчеризму.

Ключові слова: Маргарет Тетчер, тетчеризм, консерватизм, Консервативна партія, дерегуляція, приватизація, авторитарна соціальна політика.

Аналіз соціально-економічної політики урядів прем'єр-міністра Британії Маргарет Тетчер від 1979 по 1990 рік актуальний і в теоретичному, і в практичному сенсі. По-перше, оскільки досі не існує узгоджених критеріїв для оцінки діяльності британських урядів, окрім перемог на виборах, тетчеризм залишається відкритим для наукових суперечок і дискусій. Зазвичай діяльність політиків оцінюється не за їх переконаннями, а за ефективністю здійснюваних ними реформ, однак останні розглядаються різними політичними силами на основі своїх, далеко не однакових критеріїв. Така ситуація лише ускладнює проблему, позаяк критика існуючих порядків як зобов'язання до їх переосмислення, засада проведення поміркованих реформ є джерелом будь-якої наукової політики, а завдання вчених полягає в тому, «щоб у роздумах про благо вірні цілі політичної діяльності обґрунтувати, а невірні відкинути, і в цьому воно співпадає із завданнями істинної політики, себто політики, спрямованої на життя, яке гідне людини» [1, с.9]. По-друге, засадничі цінності проекту М. Тетчер, його антропологія, принципи соціального порядку і свободи в інтерпретації прихильників тетчеризму значною мірою впливають на

сучасне соціально-економічне і політичне життя, в якому, як і за часів Платона, постає проблема держави. З одного боку, ця інституція виявляється рятунком роду людського, з іншого — виявляє себе як пригноблювальна спокуса, силі якої ніхто не може протистояти.

Метою даного повідомлення є дослідження сутності тетчеризму та його класичних інтерпретацій саме під кутом зору співвідношення держави та індивідуумів. В його основу автор поклав праці М. Тетчер «Виміри консерватизму» [2, с.26-42], «Я вірю» [3, с.422-430], «Свобода та обмежене врядування» [4, с.725-736], у яких найповніше розкрито її погляди на державний устрій, врядування та свободу.

Термін «тетчеризм» уперше вжив наприкінці 70-х років професор Стюарт Гол, коли консерватори Британії ще були в опозиції [5, с.685]. Зрозуміло, що цей політичний феномен є різновидом консерватизму — політичної філософії, яка прагне зберегти те, що вважають за найкраще в установленому суспільстві, й чинить спротив радикальним змінам. За словами одного з ідеологів консерватизму Майкла Оукшота, бути консерватором означає мати нахил до певного способу мислення. «Основну рису цього нахилу розпізнати неважко, хоч її часто інтерпретували неправильно, — уточнює вчений. — Це, власне, схильність користуватися й тішитися тим, що є в наявності, а не жадати чи шукати чогось іншого, радіти тому, що існує нині, а не тому, що було в минулому, чи тому, що може постати в майбутньому» [6, с.43].

Щоправда, не можна не погодитися з дослідниками, які вважають, що набагато легше визначити історичний контекст, у якому розвивався консерватизм, ніж з'ясувати, в що саме вірять консерватори. Протягом свого розвитку класичний європейський консерватизм то виступав у ролі опозиції, то набував «реакційної» форми, повертаючи до давніх форм суспільства, що існували в попередніх історичних періодах, а то, не визнаючи ніякої довічно бажаної форми держави, переконував усіх у тому, що зміни в ній можуть бути лише поступовими за темпом і еволюційними за стилем [5, с.332]. Найзагальнішою рисою консерватизму, вважають дослідники цього феномена, є спротив змінам, надто ідеалістичним, що виправдовуються абстрактними ідеями, а не розвитком наявних практик. На таких позиціях стояли Едмунд Берк, Бенджамін Дизраелі, лорд Солсбері, Майкл Оукшот, Маргарет Тетчер. Саме з іменем останньої пов'язаний термін «тетчеризм».

Після перемоги Консервативної партії на виборах 1979 року цей термін став широко вживаним у словнику засобів масової інформації, що писали про політику британського уряду. Його мінімальне визначення означає, що тетчеризм, по-перше, є найзручнішою стислою характеристикою дій і заходів британських консервативних урядів від 1979 по 1990 рік; по-друге, має під собою солідну ідеологічну й теоретичну основи; по-третє, дає зрозуміти, що над усіма консервативними урядами, які діяли у названий період, домінувала лідер Консервативної партії місіс Тетчер.

У зв'язку з тим, що про значну частину практичних виявів тетчеризму досі точаться суперечки й дискусії, дати йому нейтральну характеристику майже неможливо. Тому досліджувати його найкраще в межах параметрів головних інтерпретацій даного феномена. Такі інтерпретації зародилися протягом 1979-1987 років, себто упродовж двох перших термінів урядування М. Тетчер. В науковій літературі існує три класичні інтерпретації, пов'язані з політичною культурою тодішніх панівних еліт: тетчерівська, проміжна і неомарксистська. Ці інтерпретації можна оцінити на основі властивих їм теорій походження і сутності тетчеризму, поглядів на його головні цілі й результати.

Причиною виникнення тетчеризму, на думку його прихильників, стало те, що Консервативна партія усвідомила (хоч і запізно), що повоєнний консенсус спричинився як до економічного занепаду Британії, так і до зменшення її авторитету на міжнародній арені [5, с.686]. Тетчерівці вважали, що наприкінці 1970-х років Британія досягла стану, коли в неї лишився останній шанс здійснити радикальні реформи. Без зміни курсу країна опустилася б до становища некерованої «бананової республіки». Справді-бо, на відміну від повоєнного політичного консенсусу серед західних держав, який досяг своєї найрозвиненішої форми у вигляді тривалої повоєнної коаліції двох головних партій Австрії (1945-1996 рр.), а також у вигляді «великої коаліції» в Німеччині, дедалі більші економічні труднощі 1970-х років у Британії поставили під сумнів політику консенсусу, засновану на фінансуванні значних економічних затрат, що гальмувало економічний розвиток країни. У зв'язку з цим Консервативна партія під керівництвом М. Тетчер відступила від консенсусної політики до політики переконань, заснованої на міцному дотриманні поглядів, відмінних від поглядів Лейбористської партії, яка на початку 80-х років круто повернула вліво.

Найважливішими завданнями консерваторів на той час були: боротьба з інфляцією; створення конкурентоспроможної економіки; піднесення статусу Британії у світі; зміна «почуттів і думок» британського народу у зв'язку з питанням про межі врядування; протистояння британському соціалізмові.

Для реалізації цих завдань необхідно було переосмислити деякі принципи реальної політики. Маргарет Тетчер насамперед піддала ґрунтовній критиці одну з ортодоксальних догм тодішньої політичної науки — положення про те, що історія людського прогресу в сучасному світі — це історія посилення державної влади. «Нашому консервативному баченню, — зазначає вона, — притаманний погляд, що держава — чи уряд — лише править за основу умов, необхідних для квітучого й плідного життя. Держава не створює цих умов. Крім того, саме існування держави з її величезними спроможностями чинити зло становить потенційну загрозу для всіх моральних, культурних і соціально-економічних переваг свободи» [4, с.728]. За словами М. Тетчер, економічний і соціальний прогрес залежить не від посилення ролі держави в суспільстві, а від рівня свободи індивідів у ньому. «Тільки західна цивілізація розкрила таємницю неперервного поступу, — далі розвиває вона свою думку. — І це завдяки тому, що лише західна цивілізація сформувала культуру, в якій індивід має значення, суспільство, в якому приватна власність у безпеці, й політичну систему, яка забезпечує мирне співіснування широкого розмаїття суперечливих поглядів та інтересів» [4, с.728]. Моральною основою цієї системи, вважає М. Тетчер, є християнський світогляд, а інституційною — верховенство права. Саме ці основні риси на практиці нехтуються соціалістами. Лідер консерваторів розкриває лицемірство ідеолога Лейбористської партії баронеси Вуттон, яка в одному із своїх виступів сказала, що була щасливою бачити, як упродовж її життя одна третина населення світу стала заробляти свій хліб щоденний за соціалізмом. Щоправда, вона побіжно згадала, що соціалістичні режими вдаються до тиранії і расизму, але, за влучним зауваженням М. Тетчер, «навіть не зупинилася, щоб запитати, чи не є такі явища притаманними рисами соціалізму і якою є якість того щоденного хліба за соціалізмом» [2, с.33].

У стосунках з державою, вважає М. Тетчер, людина повинна мати вибір. Вона має вибирати між витратами і ощадністю, між придбанням власного будинку чи кварти-

ри і залежністю від держави, яка дасть їй житло коштом від її співгромадян, між роботою за певну платню і самостійним господарюванням.

Надання М. Тетчер великого значення індивідові, його праву на вибір різних форм поведінки і господарювання, підприємницької діяльності аж ніяк не означає, що вона безвідворотно відстоювала принцип невтручання в економіку. Варто зазначити, що уявлення про невтручання держави в економіку в широкому розумінні досить невизначене, і його історичну належність нелегко з'ясувати. Майже всі ринкові теорії є водночас і теоріями ринкової неспроможності. Тому навряд чи знайдеться бодай один авторитетний економіст-теоретик, який вважав би, що принцип невтручання в економіку може забезпечити процвітання держави. Наприклад, А. Сміт неодноразово зазначав, що нерегульований ринок не може створити систему освіти, необхідну комерційному суспільству, А. Маршал не вірив у нерегульований ринок землі. У Сполученому Королівстві уряд лейбористів 1976 року визначив контроль за кількістю обігових грошей як один із пріоритетів своєї економічної політики. Консерватори на чолі з М. Тетчер, хоч і повсюдно пропагували й відстоювали принципи ринкової економіки, також дотримувалися цієї стратегії. М. Тетчер послідовно впроваджувала в життя ідею обмеженого врядування — «коли держава — служник, а не господар, охоронець, а не компаньйон, арбітр, а не гравець» [4, с.729].

Водночас М. Тетчер вважала великою помилкою надмірне врядування. За її міркуванням, справжній спосіб забезпечити тісний зв'язок людей із роботою уряду та сприяти його діяльності полягає не в тому, щоб брати дедалі більшу участь в ухваленні урядових постанов, а в тому, щоб спонукати уряд зменшити обсяг тієї сфери, якою він опікується, тобто дати змогу приватним громадянам самим виявляти активність.

Поділяючи погляди Е. Берка на роль приватної власності в суспільному житті, зокрема його думку про те, що ця роль повинна бути нерівною [7, с.740], М. Тетчер, на відміну від соціалістів, по-новому розглянула проблему співвідношення егоїзму і колективізму. Вона називає егоїзм, породжений приватною власністю, великим стимулом, що може бути благословенням для будь-якого суспільства, здатного використати його, і прокляттям для тих, хто не здатний його застосувати. Що ж потрібно робити, щоб егоїзм перетворювався на благо для дедалі більшої кількості

ті людей? Важко дати відповідь на це питання (у політиці, як зазначав Е. Берк, є дуже мало універсальних і перманентних істин). На думку М. Тетчер, по-перше, потрібно удосконалювати саме врядування. «Хоча добрі інституції та закони не можуть зробити людей добрими, — зауважує вона, — погані інституції та закони можуть захопити їх стати гіршими» [3, с.422]; по-друге, слід дотримуватися християнського змісту життя в колективі [3, с.423].

Варто зазначити, що розважлива й поміркована в оцінках «залізна леді» відверто визнавала й суттєві помилки, яких припускалися її уряди, наприклад, у керуванні фінансами, дозволивши економіці «перегрітись», тобто розвиватись надто високим темпами, що призвело до підвищення інфляції. Однак, незважаючи на хиби і упущення, Британія, йдучи до наступного тисячоліття, за словами М. Тетчер, «мала величезні переваги над європейськими конкурентами у сфері оподаткування та витрат» [4, с.731].

Справді-бо, тетчеризм здобув успіх, і його головною причиною, головною постаттю, яка перебувала в центрі такої інтерпретації, була сама М. Тетчер. Саме завдяки її волі, переконанням і авторитетові тетчеризм сформувався як послідовна доктрина, яку наполегливо і ретельно запроваджували в життя і яка майже ніколи не відкочувалася назад.

Прихильники проміжної позиції, до якої в тодішній Британії належали діячі лівого крила Консервативної партії (так звані «м'які») та представники альянсу Ліберальної і Соціал-демократичної партій, відкидали наведені твердження М. Тетчер. Вони не заперечували тимчасового успіху здійснених реформ, проте наголошували на великій ціні, яку довелося заплатити за ті успіхи країні й окремим соціальним групам. На думку критиків тетчеризму, поміркований соціал-демократичний консенсус повоєнної доби консерватори заступили політикою, яка спиралася на ідеологію, що базувалася на застарілих принципах невтручання в економіку, зокрема доктрина, що дістала назву монетаризму. Згідно з цією доктриною, зазначали вони, зміни надходжень грошей в економіку спричиняли зміни загального рівня цін. Головним інструментом монетарної політики була ставка відсотка, власне, ціна грошей, на яку уряд впливав, здійснюючи фінансування через механізм позик. Дійсно, упродовж 1980-х років серед економістів Сполученого Королівства переважала думка, що контроль за інфляцією становить запоруку стабільного економічного

зростання, а рівень інфляції визначається зростанням грошової маси. Однак, як засвідчила практика, контролювати потоки обігових грошей дуже важко, а відсоткові ставки є досить грубим економічним інструментом. Хоча інфляція з часом була подолана, здійснено це було, за твердженням прихильників проміжної позиції, коштом масового безробіття та деіндустріалізації [5, с.686]. Що ж до зменшення державних витрат, то його було досягнуто за рахунок ослаблення держави загального добробуту. Слушними були зауваження прихильників проміжної позиції і щодо зростання прибутків спекулянтів від тетчерівської приватизації підприємств.

Гострою була й критика управлінської діяльності, здійсненої М. Тетчер. Згідно з проміжною позицією, «залізна леді» загнула Консервативну партію, відкинула доктрину «єдиної нації», запровадила авторитарні принципи керівництва. В результаті зазнали нападів і були ослаблені традиційні проміжні елементи британської демократії — профспілки, об'єднання представників вільних професій, державна служба, місцеве самоврядування. Піддавалася критиці й зовнішня політика тетчеризму — її «мегафонна дипломатія», близька пов'язаність, особливі стосунки з Америкою Рейгана, вороже ставлення до Європейського Співтовариства.

Прихильники неомарксистської позиції у своїй критиці тетчеризму багато в чому перегукуються з представниками проміжної позиції: визнають, що тетчеризм був винятковим феноменом на тлі повоєнного політичного розвитку Британії, бачать короткочасні успіхи проведених реформ і ту ціну, яку довелося заплатити за них, надто простим британцям. Їм теж не подобаються особливі відносини з адміністрацією Рейгана. Водночас неомарксистки, як слушно зауважує професор політології Ворикського університету Джим Булпіт, «були зачаровані надмірностями тетчеризму і заздрили їм. Адже вони бачили перед собою еліту, яка справді обстоювала інтереси класу, що підтримував її» [5, с.687]. Внаслідок такої позиції неомарксистки намагалися радше проаналізувати тетчеризм, ніж нападати на нього. Вони виявили значну цікавість до розгляду глобального та внутрішнього структурних контекстів, у яких діяв тетчеризм, та головних методів, до яких він удавався. Загалом же, вони не відступали від своєї головної позиції: хоч які є потреби, найкраще їх може задовольнити соціалістична держава, що діє під народним контролем.

Підсумовуючи, зазначимо, що тетчеризм як послідовна доктрина і практика продовжує породжувати цікавість у дослідників, і його оцінки можна сформулювати так:

– по-перше, більшість дослідників тетчеризму — і його прихильників, і противників — погоджуються з думкою, що проведені М. Тетчер і її двома урядами реформи та вжиті заходи (зокрема, реформа відносин у промисловості, Закон 1988 року про освіту) були успіхами, що правда досягнутими в украй складному контексті. Що ж до третьої адміністрації М. Тетчер, то вона припустилася важких помилок (запровадження подушного податку, що привів до значних заворушень, підпалів будинків на Трафальгарській площі Лондона; реформування держави загального добробуту; повернення інфляції; здійснення політики, зорієнтованої на Євросоюз), які, зрештою, спонукали М. Тетчер піти у відставку;

– по-друге, серед дослідників з'являється дедалі більше скептиків, які заперечують винятковість, ідеологічну єдність і практичну послідовність тетчеризму. Вони головним чином зосереджують увагу на невдачах, які спіткали уряди М. Тетчер. Навіть зважений в оцінках політичних процесів Джим Буліт з цього приводу іронічно заявляє: «У світлі проблем, з якими зіткнулись уряди Джона Мейджора, можна було б тільки дивуватися, чи взагалі було щось зроблене від 1979 до 1990 р.» [5, с.687].

У зв'язку з цим наведемо слова М. Тетчер, які можуть бути відповіддю відомому вченому. «Ніхто не заперечить, що за кожної доби і в кожному суспільстві є риси, яких слід соромитись, — слушно зауважує вона, — але чи можемо ми щиро сказати, що система, побудована на приватному підприємництві та свободі вибору не спричинила величезних змін на краще в долі всього нашого народу? Чи могла б система, де домінує держава, створити та утвердити те багатство, добробут і свободу, які ми маємо сьогодні? В цьому житті ми ніколи не досягнемо досконалого суспільства, попри увесь оптимізм більшості гуманістичних творів, але система, основана на особистому виборі, принаймні дає нам змогу мати ідеали та інтереси і боротися за їхнє утвердження» [3, с.425]. Ці слова актуальні й для деяких сучасних постсоціалістичних країн, у тому числі й для України, які опинилися в стані тривалої економічної кризи і не проводять, а імітують здійснення економічних реформ [8, с.62]. Історичний досвід, зокрема практика ре-

формування економіки та інших сфер суспільного життя, здійснена урядами М. Тетчер, свідчить, що держави, суспільства та економіки, які дають змогу розцвітати талантам індивідів, і самі розцвітають, а ті, що пригнічують, душать, калічаться, нехтують їх або маніпулюють ними, не можуть рухатися вперед.

Список використаних джерел:

1. Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера / за ред. проф. Євгена Причепія. — К. : ВК ТОВ «Тандем», 2002. — 582 с.
2. Тетчер Маргарет. Виміри консерватизму / Маргарет Тетчер // Консерватизм : антологія. — 2-е вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К. : ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. — С. 26-42.
3. Тетчер Маргарет. Я вірю / Маргарет Тетчер // Консерватизм : антологія. — 2-е вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К. : ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. — С. 422-430.
4. Тетчер Маргарет. Свобода та обмежене врядування / Маргарет Тетчер // Консерватизм : антологія. — 2-е вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К. : ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. — С. 725-736.
5. Короткий оксфордський політичний словник / за ред. Ієна Макліна й Алістера Макмілана ; переклад з англ. — К. : Вид. Соломії Павличко «Основа», 2005. — 790 с.
6. Оукшот Майкл. Що означає бути консерватором? / Майкл Оукшот // Консерватизм : антологія. — 2-е вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К. : ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. — С. 43-61.
7. Берк Едмунд. Хто промовляє за народ? / Едмунд Берк // Консерватизм : антологія. — 2-е вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К. : ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. — С. 739-745.
8. Газін В. П. Актуальні проблеми сучасності: історія, світова політика : монографія / В. П. Газін. — К. : ВД «Слово», 2009. — 424 с.

An attempt to analyse essence and basic elements of thatcherism is done in the article.

Key words: Margaret Thatcher, thatcherism, conservatism, Conservative party, deregulation, privatizing, authoritarian social politics.

Отримано: 5.12.2012